

KÖL TİĞİN BENGÜ TAŞININ ÇİNCE YÜZÜNDEKİ TÜRKÇE KİŞİ ADLARI VE UNVANLAR ÜZERİNE NOTLAR

Öz: Türk dilinin yazılı kaynaklarının görülmeye başladığı Köktürkler zamanında çoğunlukla taş, kaya gibi sert cisimler üzerine kazınmış metinlere rastlanmaktadır. Kâğıda yazılmış metinlerin az olması ve taş üzerine metin kazınmanın zorluğu döneme ait malzemenin önemini bir kat daha artırmaktadır. Köktürk yazılı metinlerin içinde *bengü taş* olarak adlandırılan Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları gerek hacmi, gerekse metinlerin yazarı, konusu, dili ve üslubu bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Eski Türkçe döneminde dikkat çeken olgulardan biri de iki dillilik meselesidir. Hem Köktürkçe dönemindeki bazı yazıtlarda, hem de Eski Uygurca dönemindeki yazmalarda iki dilli metinlere rastlanabilmektedir. Bu tür metinlerden biri de Köktürkçe için önem arz eden Köl Tigin bengü taşıdır. Köl Tigin bengü taşının Batı yüzünün Çince olması, runik yazılı metnin çözümünü kolaylaştırmasının yanısıra, metnin iki dilli olduğunu göstermektedir. Bengü taşlardaki konu bütünlüğü dikkate alındığında Köl Tigin bengü taşının Batı yüzündeki Çince kelimeler arasında Türkçe kişi adlarına ve unvanlara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada Köl Tigin bengü taşının Batı yüzündeki Çince metinde geçen Türkçe kişi adları ve unvanları üzerinde durularak, bunların Eski Türkçe-Çince ses denkliliklerindeki yeri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Çince, Köl Tigin, Kişi Adları, Unvanlar.

Notes on Turkish Personal Names and Titles on the Chinese Face of Köl Tigin Inscription

Abstract: At the time of the Kokturks, when the written sources of the Turkish language began to appear, texts engraved on hard objects such as stones and rocks are mostly found. The scarcity of texts written on paper and the difficulty of engraving texts on stone increase the importance of the material of the period. Köl Tigin, Bilge Kagan and Tunyukuk inscriptions, which are called *bengü stone* among the Kokturk written texts, are distinguished from the others in terms of both the volume and the author, subject, language and style of the texts. One of the noteworthy phenomena in the Old Turkic period is the issue of bilingualism. Bilingual texts can be found both in some inscriptions of the Kökturkish period and in manuscripts of the Old Uighur period. One of such texts is the Köl Tigin inscription, which is significant for Kokturkish. The fact that the western side of the Köl Tigin inscription is in Chinese not only facilitates the decipherment of the runic text, but also shows that the text is bilingual. Considering the subject integrity of the inscriptions, Turkish personal names and titles are also found among the Chinese words on the west side of the Köl Tigin inscription. This study focuses on the Turkish personal names and titles in the Chinese text on the western side of the Köl Tigin inscription and discusses their place in the Old Turkish-Chinese sound equivalence.

Keywords: Old Turkic, Chinese, Köl Tigin, Personal Names, Titles.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

Doç. Dr.
Hüseyin YILDIZ

Ordu Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

turkbilimci@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8055-7946

Gönderim Tarihi
Received
20.09.2023

Kabul Tarihi
Accepted
26.11.2023

Atf
Citation
Yıldız, Hüseyin. "Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzündeki Türkçe Kişi Adları ve Unvanlar Üzerine Notlar." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 187-207.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Eski Türkçenin etkileşimde olduğu dillerin başında Çince gelmektedir. Çin ile Eski Türkler arasındaki siyasi ilişkiler, önce birbirlerinin kültürlerini sonra da dillerini etkilemiştir. Bu etkinin tabii bir sonucu olarak her iki dilin sözcüklüğünde bulunan diğer dillerden izler; metin temelli sözcüklüğün çalışmaları ve sözlükler yardımıyla çeşitli analizlerin yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. Ancak iki dil arasındaki etkileşimin tek yolu olarak kelime alışverişini düşünmemek gerekir. Eski Türkçe ile Çince arasındaki etkileşimin göstergelerinden biri de iki dilli metindir. Eski Türk runik harfli metinlerin bazılarında Türkçe yanında Çince, Soğdakça ve Sanskritçe olduğu düşünülen ifadeler de yer alabilmekte; Eski Uygur metinlerinde bir yüzü Türkçe, bir yüzü Çince varaklara rastlanabilmektedir. Bu durum, Eski Türklerin bir kısmında “iki dilli” bir yapının olduğunu¹ düşünmemize zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte Çin tarihlerinde yer edinen *Tabgaçlar* (= Kuzey Wei Hanedanı) başta olmak üzere Hunlardan itibaren Çinleşen Türk topluluklarının olması ve yazıt kültürünün Çinlilerde de bulunması, bu iki dillilik durumunun Eski Türkçe ile Çince arasında, diğerlerine nazaran daha aktif bir şekilde kullanıldığını düşünmeye yardımcı olan bilgilerdir.

Nikolay Mihayloviç Yadrintsev’in 1889 yılında Orhun nehri kıyılarında keşfettiği Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşları, o zamana kadar bulunan en hacimli runik metinlerdi ve 1720’lerden beri tespit edilen runik harfli metinlerin çözümü için önemli miktarda veri sağlamaktaydı. Üstelik Orhun bengu taşlarının bir yüzünün Çince olması, bunların kime ait olabileceği hususunda da önemli ipuçları verecekti.

Yadrintsev’in keşfini haber alan Fin-Ugor Cemiyeti, Alex Olai Heikel başkanlığında bir heyeti 1890’da Koço Tsaydam bölgesine göndermiştir. Bölgede yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra, Heikel Helsinki’ye döndüğünde Çince metnin kopyalarını alan M. Popoff, metni Rusçaya çevirip yayımlamış; ardından Georg von Gabelentz Köl Tigin bengu taşının, Gabriel Daveria da Bilge Kağan bengu taşının Çince metin çevirilerini yapmışlardır.

1892’de Orhun bengu taşlarının kopyaları ve resimlerinin albümü yayımlanınca konu üzerinde çalışmalar da artmaya başlar. Köl Tigin bengu taşının Çince metnini 1892’de Gustav Schlegel Fransızcaya, 1899’da ise E. H. Parker İngilizceye ve aynı yıl Kurakichi Shiratori Almancaya çevirir (Taşağıl 410-411). Türkiye’de ise Hüseyin Namık Orkun, Ahmet Taşağıl,

---

¹ Eski Türklerde iki dillilik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldız, *Eski Türk Yazıtlarında İki Dillilik*), (Alyılmaz, *Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı ?*).

Mehmet Ölmez ve Tuba Yalınkılıç'ın çalışmalarında Çince metnin tercümesine yer verilmektedir. Hüseyin Namık Orkun, Hadiye Erturkan'a Parker'ın metnini İngilizceden Türkçeye çevirterek yayımlar. Mehmet Ölmez ise çalışmasında Ahmet Taşağıl'ın çevirisine yer verir. Ahmet Taşağıl ve Tuba Yalınkılıç'ın çalışmaları ise orijinal metinden hareketle yapılmış çevirilerdir. Özetle, metnin Türkiye Türkçesinde biri dolaylı (Erturkan), ikisi doğrudan (Taşağıl ve Yalınkılıç) olmak üzere üç çevirisi bulunmaktadır.

Hem fizikî bakımdan daha sağlam ve eksiksiz, hem de satır sayısı ve satır uzunluğu bakımından diğerlerine göre daha hacimli olan Köl Tigin bengü taşının Batı yüzü Çince (bkz. Ek-1) hakkedilmiştir. O zamana kadar çözülemeyen Eski Türk runik yazısının çözümünde de avantaj sağlayan bu Çince yüz, aynı zamanda içinde geçen Eski Türkçe kelimelerle de Eski Türkçe – Çince ses denkliklerine yönelik ipuçları verebilmektedir.

Köl Tigin bengü taşının Çince yüzü incelendiğinde, metinde Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır. Bu çalışmada Köl Tigin bengü taşının Çince yüzünde geçen Türkçe kelimelerden hareketle, kelimeler tartışmaya açılmaksızın, bazı notlar düşülecek ve böylece Eski Türkçe – Çince denkliklerine yönelik sonuçlar elde edilmeye çalışılacaktır.

Veri

Köl Tigin bengü taşının Çince yüzünün başlık kısmıyla beşinci, altıncı ve dokuzuncu satırlarında Eski Türklere ait bazı kelimeler tespit edilebilmektedir. Kişi adı ve/veya unvanı olduğu anlaşılan bu kelimeler şu tabloyla gösterilebilir²:

Tablo 1. Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzünde Geçen Türkçe Kişi Adları ve Unvanlar

satır	Çince Yazım	Wade-Giles	Pinyin	Okuma Yorumları
başlık (2) + 5	闕特勤	ch'üeh t'e ch'in	què tèqín	R Kùe-Tegin (Kül Tegin)
				S Téghin Giogh
				O -
				T Köl Tigin
				Y Kül Tigin
5	骨咄祿 可汗	ku to lu k'ei han	gǔ duō lù kè hán	R Ku-tu-lu Kagan
				S-G Khakan Kout-tho-louk
				O Kutlug Han
				T Kutlug Kağan
				Y Kutluk Han

² Tabloda kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: R (Radloff), S (Schlegel), G (Gabelenz), O (Orkun), T (Taşağıl), Y (Yalınkılıç).

5	苾伽可汗	pi chia k'ei han	bì jiā kè hán	R	Pi-kia (Bilgä) Kagan
				S-G	Khakan Pit-kia
				O	Bilge Han
				T	Bilge Kağan
				Y	Bilge Kağan
6	伊地米施匍	i ti mi shih p'u	yī de mǐ shī pú	R	I-ti-mi-schi-fu
				S-G	Iti-Mito beg
				O	Beg İtimish
				T	Ī-ti-mi-shih Fu
				Y	İtimis Bey
6	骨咄祿頡斤	ku to lu chieh chin	gǔ duō lù xié jīn	R	Ku-tu-lu hie-kin
				S-G	Kout-tho-louk Kieh-kin
				O	Ghekin Kutlug
				T	Kutlug Erkin
				Y	Kutluk Erkin
9	特勤	t'e ch'in	tèqín	R	Tegin
				S-G	Téghin
				O	Kültegin Han
				T	Tegin
				Y	Kül Tigin
9 (2)	可汗	k'ei han	kè hán	R	Kagan
				S-G	Khakan
				O	Han
				T	Kağan
				Y	kağan

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere Köl Tigin bengu taşının Çince yüzünde geçen Türkçe kelimeler; kişi isimleri ve unvanlardır. Metinde, *tigin* ve *kagan* 4'er kez, *kutlug* 2 kez, *köl*, *bilge*, *itimiş* ve *erkin* ise 1'er kez olmak üzere 10 farklı yerde toplam 7 farklı kelime tespit edilmektedir. Tespit edilen bu kelimeler, hem Köktürk harfli metinler hem de Eski Türk dili ve tarihi bakımından düşünüldüğünde üzerinde önemle durulması gereken ifadelerdir.

1. 闕 [ch'üeh / quē] 'Köl (Tigin)' < EMC3 k^huat, LMC k^hyat

闕	LEMC 263	quē	169:10	M41456b	Y. [k ^h uε̃], L. k ^h yat, E. k ^h uat
	EDOC 324	què 闕 (k ^h juwət)	LH khyat, OCM *khwat or *khot ?	K301h	fault, defect, used for 缺; also què.

³ Bu çalışmada yer alan karakterlerin Erken Orta Çince (*Early Middle Chinese* = EMC) ve Geç Orta Çince (*Late Middle Chinese* = LMC) biçimleri için Pulleyblank'ten yararlanılmıştır. Bu sebeple ilgili yerlerin tespiti için LEMC'ye bakılabilir.

AD 167	關 <i>k'üē</i> <i>k'üt_o</i> , <i>hüt_o</i> <i>k'üwt</i> <i>J ketsu (ketu)</i> ; gate-towers; palace; opening, emptiness; lack, fault; excavate.
--------	---

Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin'i adlandırmak için başlık satırında iki kez ve beşinci satırda bir kez kullanılan üç karakterlik 關特勤 [*ch'üeh t'e ch'in / què tèqín*] ibaresinin, ilk karakteri ve kelimesidir. Aynı karaktere EÇTS 166'da Ögel'e atıfla 'Yüksek Hisar' karşılığında kullanılan iki karakterden oluşan 高關 [*kao ch'üeh / gāo què*] ibaresinin ikinci karakteri olarak da yer verilir. Ölmez, kelimenin transkripsiyonu hakkında Bazin'in (*köl*) ve Temir'in (*kül*) görüşlerini aktardıktan sonra, karakterin Çince *kül* adının anlamıyla ilgili bir kavramı karşılamadığını, Eski Uygurcada o güne kadar neşredilen çalışmalarda bu karaktere rastlanmadığını vurgular. Ayrıca Ölmez, üç karakterlik ibarenin runik harfli karşılığının Korece ve Eski Çince verilerden hareketle *kül tēgin* olarak transkripsiyon edilebileceğini de 2011 yılındaki yayınında belirtir (632-633)⁴ ve 2012 yılında basılan kendi neşrinde de böyle okur (Ölmez, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* 75). Ercilasun, kelimenin hem tabiat isimlerinin Türk adlandırma sisteminde önemli bir yeri olmasından hem de DLT'deki "Karluk büyüklerine köl irkin lakabı verilir; 'onun akli birikmiş bir göle benzer' demektir" (Ercilasun ve Akkoyunlu 53) bilgisinden hareketle kelimeyi *köl* şeklinde okuduğunu ifade ederken (Ercilasun 14); Akar, Togan vd. 2006'ya atıfla kültürel ve fonetik gerekçelerle kelimenin *kül* okunması gerektiği görüşünü benimsemektedir (Akar 27). Son olarak kelimenin Tekin 2010'da *kül*; Alyılmaz 2005'te, Berta 2010'da ve Aydın 2017'de ise *köl* okunduğunu belirtelim. Tablo 1'e göre kelimeyi Radloff ve Yalınkılıç *kül*, Taşağıl *köl*, Schelegel ve Gabelentz ise *giogh* şeklinde yorumlamıştır. Kelime Köl Tigin bengü taşı dışında *Kara Balgasun, Tōng diän, Tōng diän*, ve *Xīn táng shū* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 91). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2. 關 [*ch'üeh / què*] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

1. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: Merhum Kül Tigin Yazıtı
	P/E: -
2. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: -
	P/E: -

⁴ *köl* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Temir), (Barutçu), (Sertkaya), Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 16-17, (Özkan Nalbant), (Şirin, *Kül Tigin Yazıtı* 241).

	T: Merhum prens Köl Tigin , Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
5. satır	Y: Adı Kül Tigin , Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi. P/E: Bu methiyede mevzu bahis olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
9. satır	T: Ayrıca (çünkü) Tegin , kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir. Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir. P/E: Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

2. 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] 'Tigin' < EMC dək-gin, LMC tñǎk khin

特	LEMC 304	tè	93:6	M20013 K961h'	Y. [təj'], L. tñǎk, E. dək bull, male animal; single, only; special
	EDOC 493	tè ₂ 特 (dək) LH dək, OCM *dǎk 'Male animal, bull' [OB, Shi, Shu]			
	AD 243	特 t'ə' tək d'ək J toku; bull, sacrificial animal; mate; special, prominent, unique; alone – [a 牛 bull used in 寺 halls: for sacrifice].			
勤	LEMC 254	qín	19:11	M02424 K480x	Y. k ^h in', L. khin, E. gin diligent, industrious
	EDOC 430	qín ₃ 勤 (gǎn) LH gin, OCM *gǎn 'to toil, labor, be zealous' 勤 [BI, Shu]; 'sincere, energetic' [Lie] > 'sad' 懂 [Gongyang].			
	AD	-			

Eski Türkçede 'prens' anlamına gelen iki karakterlik 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] ibaresine⁵ ⁶ başlık satırında iki kez ve beşinci satırda bir kez köl kelimesiyle birlikte, dokuzuncu satırda bir kez de köl kelimesi olmaksızın toplam

⁵ Eski Türklerde 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] kelimesi Çince *Szu Yabgu Kagan (Aşina Hsi-li Tegin)* (EÇTS 373), *İ-p'i İşbara Yabgu Kagan (Aşina Po-pu Tegin)* (EÇTS 373), *Chao-li Kagan (Kasar Kagan) / Kasar (He-sa) Tegin* (EÇTS 378), *Chang-hsin Kagan Alp Küllüg Bilge Kagan (Hu Tegin)* (EÇTS 378), *Wu-tu-kung Kagan (Kasar Kagan) / Hasar Tegin* (EÇTS 379) ve *Wu-chia Kagan (Wu-hsi Tegin)* (EÇTS 379) adlandırmalarında da geçmektedir. Ayrıca ilk karakter olan 特 [t'e / t'è] nin *Ch'ü-t'e-jo-shih-chu-chiu Tanhu (Hsiu-li)* (EÇTS 364) ve *T'u-t'e-jo-shih-chu-chiu (Tanhu)* (EÇTS 365) adlandırmalarında kullanıldığı da görülmektedir.

⁶ Eski Türklerde 伽 [*chia / jiā*] şeklindeki ikinci karakterin Çince *Hsi-li-yeh-he-chü-lu-p'i-ka Kagan (Alp Küllüg Bilge Kağan)* (EÇTS 378) için kullanıldığı da görülmektedir.

dört kez geçtiği görülmektedir. Tablo 1'e göre Radloff, Schlegel ve Gabelentz'in *tegin*; Taşağıl'ın *tegin* ve *tigin* ve Yalınkılıç'ın *tigin* şeklinde yorumladığı kelime kapalı /e/ probleminin izleri görünmektedir. Kelime Köl Tigin bengü taşı dışında *Zhōu shū* ve *Qì bì míng bēi* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 94). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 3'te gösterilmektedir⁷:

Tablo 3. 特勤 [t'e ch'in / t'eqin] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

1. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: Merhum Kül Tigin Yazıtı
	P/E: -
2. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: -
	P/E: -
5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin , Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin , Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kül tegin isimle maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
9. satır	T: Ayrıca (çünkü) Tegin , kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir.
	Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir.
	P/E: Fazla olarak Kül tegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

3. 骨咄祿 [ku to lu / gü duō lù] 'Kutlug' < EMC kwəttət-ləwk, LMC kut *tut ləwk

骨	LEMC 111	gü	188:0	M45098	Y. [ku~], L. kut, E. kwət
	EDOC 260	gü ₈	骨 (kuət)	LH kuət, OCM *kūt	'Bone' [OB].
	AD 146	骨 'ku kwət kuət J. kotsu (kotu); bone; carcass – [from 骨 skeleton and 肉]			

⁷ *tigin* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. (Temir), (Barutçu), (Sertkaya), (Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 21), (Şirin, *Kül Tigin Yazıtı* 241).

咄	LEMC, EDOC ve AD'de karaktere yer verilmemiştir. Ancak Ortaçağda yazılmış Çince sözlük <i>Guangyun</i> 'a göre karakterin Erken Orta Çince biçiminin <i>tət</i> olması mümkündür (Hao 19). Karakterin ayrıca BCSD ⁸ , DCBT ⁹ gibi kaynaklarda da geçtiği görülmektedir.				
篤	LEMC 82	dū	118:10	M26344 K1019g	Y. [lu'], L. tōwk, E. tōwk firm, solid; reliable, trusty, honest
	EDOC 217	dū ₁ 篤 (tuok) LH touk, OCM *tūk 'Firm, solid, thick' [Shi].			
	AD 354	篤 'tu tuk tuok J. toku; sedate, stable; serious, reliable, firm, solid; generous.			
祿	LEMC 201	lù	113:8	M24741 K1208h	Y. [lu'], L. lōwk, E. lōwk blessings; emolument, salary
	EDOC	-			
	AD 185	祿 lu' luk luk J roku; prosperity; advantage, recompense, salary.			

Köl Tigin'in babası Kutlug Kağan'ı ve büyük babası Kutlug Erkin'i adlandırmak için kullanılan üç karakterlik 骨咄祿 [ku to lu / gū duō lù] ibaresine¹⁰ Çince yüzün beşinci ve altıncı satırlarında birer kez rastlanmakta olup; ilkinde 可汗 [k'ei han / kè hán] karakterleriyle, ikincisinde ise 頡斤 [chieh chin / xié jīn] karakterleriyle grup oluşturmaktadır. Tablo 1'e göre kelimeyi Radloff *ku-tu-lu*, Schlegel ve Gabelentz *kout-tho-louk*, Orkun ve Taşağıl *kutlug*, Yalınkılıç ise *kutluk* şeklinde yorumlamıştır. Köl Tigin bengü taşı dışında *Pí jiā gōng zhǔ mù zhì* ve *Tōng diǎn* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 93)¹¹.

⁸ 咄 'dhik, ham bho, hi' (BCSD 251).

⁹ 咄嚙瑟劍 Turuşka, olibanum, incense; also the name of an Indo-Scythian or Turkish race (DCBT 252).

¹⁰ Eski Türklerde 骨咄祿 [ku to lu / gū duō lù] kelimesi Çince *İlteriş* (*Chieh-tieh-li*) *Kagan* (*Aşina Kutluk*) (EÇTS 374) adlandırmasında da geçer. Ayrıca ilk karakter olan 骨 [ku / gū]'nun *Aşina Ku-to* (EÇTS 375), *Huai-jen Kagan* (*Kutlug Bilge Kül Kagan*) (EÇTS 376), *Huai-hsin Kagan* (*Alp Kutlug Bilge Kagan*) (EÇTS 377-378) adlandırmalarında; ikinci karakter olan 咄 [to / duō]'nın *Shih-pi Kagan* (*Aşina To-chi-shih*) (EÇTS 371), *Chieh-li Kagan* (*Aşina Bagatur Şad*) (EÇTS 371-372), *Bagatur Kagan* (EÇTS 373), *T'un-a-lou-pa-li-to-lu Kagan* (*Aşina Ni-shu*) (EÇTS 373), *İ-p'i-to-lu Kagan* (*Aşina Yü-ku*) (EÇTS 374) için, üçüncü karakter olan 祿 [lu / lù]'nun ise bir Tabgaç hükümdarı olan *Chao* (*Lu-kuan*) (EÇTS 368) için kullanıldığı görülmektedir.

¹¹ Ayrıca kelimenin 骨篤祿 [gū dū lù] biçimi de bulunmakta olup; Köl Tigin bengü taşında geçmeyen bu biçim *Xīn táng shū* metninde tespit edilmiştir (Kasai 93).

Eski Türk runik yazılı metinlerinde *kutlug* şeklinde geçen¹² kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 4'te gösterilmektedir¹³:

Tablo 4. 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
6. satır	T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin, tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
	Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey'in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...
	P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg İtimis'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edersine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi?

4. 可汗 [k'ei han / kè hán] 'Kağan' < EMC k^ha'-yan, LMC k^ha' xfan'

可	LEMC 173	kě	30:2	M03245 K1a	Y. [k ^h ɔ], L. k ^h a', E. k ^h a' possible; permissible
	EDOC 275	kě 可 (k ^h ɔ ^B) LH k ^h ai ^B , OCM *khâi? - [D] Y-Guāngzhōu ³⁵ hɔ ^{Bl} , K-Meixian k ^h ɔ ^B 'To bear, can, be able' [Shi]. The original graph is a drawing (可 without 口 'mouth') of an ax handle intended to write the word → kē ₁ 柯 (kâ) *kâi; 口 kōu has been added to indicate that 'ax handle' is only 'mouthed', i.e. is only a phonetic loan.			
	AD 142	可 k'o ho 'k'â J. ka; (approving exclamation:) approve; will do, can, may; practicable, possible – [from 冂 skeleton and 肉]			
		hán	85:3	M17130B	Y. [xan'], L. xfan, E. yan

¹² Kelime Eski Türk runik yazılı metinlerinden Taryat, Yenisey ve Hoyd Tamir yazıtlarında geçmekte olup sones işaretleri olarak kalın ünlü kullanımı olan 'G' [g] ile yazılmaktadır (Şirin, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* 209-210, 535). Bu sebeple kelimenin *kutlug* şeklinde yorumlanması daha isabetli olacaktır.

¹³ *kutlug* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydm, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 18), (Ekrem).

	LEMC 118			K139t	kěhán 可汗 qaghan, supreme ruler of the Turks. See also hán.
汗	EDOC 271	hàn ₂ 汗 (yân ^C) LH gan ^C , OCM *gâns – [D] PMin *gan ^{C2} ‘Sweat’ [Yi]. TB has similar looking words, note PKiranti *g ^h âl ‘sweat’ (Starostin acc. to van Driem 1995: 254), or Lushai ^h lan ^L ‘sweat’ [Weidert 1975: 19].			
	AD 146	汗 ‘ku kuət kuət J. kotsu (kotu); bone; carcass – [from 口 mouth and 丿 exclamation].			

Eski Türkçede ‘hükümdar’ anlamına gelen iki karakterlik 可汗 [k’ei han / kè hán] ibaresine¹⁴ ise beşinci ve dokuzuncu satırlarda ikişer kez rastlanmaktadır. Beşinci satırdaki ilk kullanımında 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù], ikinci kullanımında ise 苾伽 [pi chia / bì jiā] karakteriyle grup oluşturarak sırasıyla Kutlug Kağan ve Bilge Kağan’ı karşılamaktadır. Kelimenin dokuzuncu satırdaki iki kullanımı yalındır. Tablo 1’e göre kelimeyi Radloff, Taşağıl ve Yalınkılıç *kagan*, Schlegel ve Gabelentz *khakan*, Orkun ise *han* şeklinde yorumlamıştır. Kelime, Köl Tigin bengu taşı dışında *Zhōu shū* metninde de geçmektedir (Kasai 92). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 5’te gösterilmektedir¹⁵:

Tablo 5. 可汗 [k’ei han / kè hán] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan’ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan’ın küçük kardeşidir.
5. satır	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan’ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan’ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
9. satır	T: Ayrıca (çünkü) Tegin, kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir.
	Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir.
	P/E: Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

¹⁴ Eski Türklerde 可汗 [k’ei han / kè hán] kelimesi Göktürklerin kuruluşundan Ötügen Uygur Kağanlığının sonuna kadar geçen süredeki 48 hükümdar unvanı için kullanılmıştır. Bunların tam listesi için bkz. EÇTS 370-379.

¹⁵ *kagan* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Vovin), (Yıldız, *Türk Bengü Taşlarına Göre "Kağan" Üzerine Notlar*), (Boodberg, *The Language of the T’o-pa wei*), (Ramstedt, *Alte türkische und mongolische Titel*),

5. 苾伽 [pi chia / bi jiā] ‘Bilge’ < EMC *bjit gia, LMC *pñjit kfiā

可	LEMC	-			
	EDOC	-			
	AD 220	pi pei pʲiʷi guard against, attention, caution.			
毗	LEMC 236	pí	81:5	M16752 K566u	Y. [pʰiʷ], L. pñji:, E. bji adjoin, juxtapose; support; strengthen
	EDOC	-			
	AD 219	毗 pʷi pʷei bʷji adjacent; to help, cf. 722; insinuating, pliant, supple.			
伽	LEMC 143	jiā	19:3	M02297 K15a	Y. [kja], L. kja:, E. kai/ke: apply something to, add
	LEMC 253	qié	9:5	M00486	Y. [kʰjɛ], L. kfiā:, E. gia transcription character for Sanskrit ga, gā, gha, ghā.
	EDOC 300	jiā 伽 (ka) LH kai, OCM *krâi – [T] ONW kâ ‘To add, attach, hit’ [Shi].			
	AD 122	kʷie kʷe gʷia transcr. syll. for Sanskr. (-)ga(-), (-)gʷa(-), (-)ka(-).			

Köl Tigin’in abisi Bilge Kağan’ı adlandırmak için kullanılan iki karakterlik 苾伽 [pi chia / bi jiā] ibaresine¹⁶ beşinci satırda bir kez rastlanmakta olup burada 可汗 [kʷei han / kè hán] karakterleriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tablo 1’e göre kelimeyi Radloff *pi-kia* (bilgä), Schlegel ve Gabelentz *pit-kia*, Orkun, Taşağıl ve Yalınkılıç ise *bilge* şeklinde yorumlamıştır. Köl Tigin bengü taşı dışında *Bilge Kağan*, *Táng chéng xiàng qū jiāng zhāng xiān shēng wén jí* ve *Xīn táng shū* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 88)¹⁷. Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 6’da gösterilmektedir¹⁸:

¹⁶ Eski Türklerde 伽 [chia / jiā] şeklindeki ikinci karakterin Çince *Hsi-li-yeh-he-chü-lu-pʷi-ka Kağan (Alp Külüg Bilge Kağan)* (EÇTS 378) için kullanıldığı da görülmektedir.

¹⁷ Ayrıca kelimenin 骨篤祿 [gǔ dǔ lù] biçimi de bulunmakta olup; Köl Tigin bengü taşında geçmeyen bu biçim *Xīn táng shū* metninde tespit edilmiştir (Kasai 93).

¹⁸ *bilge* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 12).

Tablo 6. 苾伽 [pi chia / bì jiā] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin isimle maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.

6. 頡斤 [chieh chin / xié jīn] 'Erkin' < EMC yet-kin, LMC xhjiat kin

頡	LEMC 144	xié	181:6	M43452A a	Y. [xje´], L. xhjiat, E. yet
	EDOC 294	xié 頡 (yiet) LH get, OCM *gît 'To straighten the neck' (of birds) (meaning not certain)[Shi].			
	AD	-			
斤	LEMC 156	jīn	69:00	M13534 K443a	Y. kin, L. kin, E. kin axe; measure of weight, catty, pound
	EDOC 314	jīn 斤 (kjən) LH kin, OCM *kən.			
	AD 133	斤 kin kou 'kiən J. kin; ax, hatchet; (ax-head used as a weight :) a pound, "catty" (a little more than 600 grammes) – [picture of an ax].			

Köl Tigin'in büyükbabası Kutlug Erkin'i adlandırmak için kullanılan iki karakterlik 頡斤 [chieh chin / xié jīn] ibaresine¹⁹ altıncı satırda bir kez rastlanmakta olup burada 骨咄祿 [ku to lu / gū duō lù] karakterleriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tablo 1'e göre kelime Radloff'ta *hie-kin*, Schlegel ve Gabelentz'de *kieh-kin*, Orkun'da *ghekin*, Taşagıl ve Yalınkılıç'ta *erkin* şeklinde yorumlanırken, Saito kelimeyi "骨咄祿 頡斤 Qutluğ Erkin" şeklinde ele almıştır (27). Kelime Köl Tigin bengu taşı dışında *Táng chéng xiàng qū jiāng zhāng xiān shēng wén jí* ve *Xīn táng*

¹⁹ Eski Türklerde 頡 [chieh / xié] şeklindeki ilk karakterin Çincece *Chieh-li Kagan* (EÇTS 371), *İleriş (Chieh-tieh-li) Kagan* (EÇTS 374) ve *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (EÇTS 375) için; 斤 [chin / jīn] şeklindeki ikinci karakterin ise *Mukan Kagan* (EÇTS 370) için kullanıldığı da görülmektedir.

shū metinlerinde de geçmektedir (Kasai 90). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 7’de gösterilmektedir:

Tablo 7. 頤斤 [chieh chin / xié jīn] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

				T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin , tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
				Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey’in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...
6. satır				P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg İtimis’in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug’un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edercesine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilir?

7. 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī] ‘İtmiş’ < EMC ?ji- dih- məj’- eiǎ/ei, , LMC ?ji-tfi’-mjiaj’-şi

伊	LEMC 365	yī	9:4	M00432	Y. [ji], L. ?ji, E. ?ji
				K604a	adnominal particle, copula (<i>Shījīng</i>); he, she, it
	EDOC 562	yī ₂ 伊 (?i 4) LH ?i, OCM *?i ‘This’ [Shi], starting in the 4th ~ 5th cent. AD ‘he, she, it’, survives as a 3rd person pron. in Wú dialects (Norman 1988: 118).			
	AD 104	i i i N. pr. – [the 尹 ruling 人 man]; (appl. to a homophon. w.): he, she, it; but in fact.			
地	LEMC 76	dī	32:3	M04890	Y. ti ^h , L. tfi ^h , E. di ^h
				K4b'	earth; land; ground
	EDOC 210	dī1地 (di ^c) LH di ^c , OCM *lâih ?, OCB *lɾjajs (?) ‘Earth, ground’ [Shi]. The QYS reading is unique and puzzling.			
	AD 92	ti tei d’i’, d’iei’ J. ísi (ti), d’zi (di); the earth; soil; region, place.			
米	LEMC 365	mǐ	119:0	M26832	Y. mi ^h , L. mjiaj’, E. məj’
				K598a	hulled grain; rice
	EDOC 381	mǐ1米 (mieiB) LH meiB, OCM *mǐ?, OCB *mij? ‘rice, husked rice’ [Zuo].			
	AD 196	mi mai ‘miei J. bei, mai; rice; millet – [picture of rice grains in husk].			
施	LEMC 282	shī	70:5	M13629	Y. şɾ, L. ši, E. eiǎ/ei
				K41'	spread; bestow, grant. E. eiǎ ^h /ei ^h in the latter sense

EDOC 462	shī ₉ 施 (śje) LH śai, OCM *lhai ‘to bestow, apply (color, the law), place’ [Shi, Shu] shì 施 (śje ^C) LH śai ^C , OCM *lhaih ‘to give, bestow’ [Shi], ‘to bestow alms’ [Li]. shī ₁₀ 施 ‘expand’. shī ₁₁ 施 ‘dodge’.
AD 398	施 : J. śi (si), se – read J. śi (si), se

Köl Tigin’in büyükbabası İtimis Bey’i adlandırmak için kullanılan dört karakterlik 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī pú] ibaresine²⁰ altıncı satırda bir kez rastlanmakta olup burada 匍 [p’u / pú] karakteriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Erkoç, kelimeyi Yi-ti-mi-shih şeklinde yorumlayarak bunun “İlitmiş” olabileceğini ancak, Bombacı’ye atıfla Tür-giş kağanının unvanının Çince yazılmış biçiminde Yi-li-ti-mishih 伊里底蜜施 olarak geçtiğinin bilindiğini söyler (Erkoç, *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı* 156, dipnot 323). Tablo 1’e göre; Radloff’un *I-ti-mi-schi*, Schlegel ve Gabelentz’in *Iti-Mito*, Orkun’un *İtimish*, Taşağıl’ın *İ-ti-mi-shih* ve Yalınkılıç’ın *İtimis* olarak yorumladıkları kelime Saito’da “伊地米施匍 Etmış Bağ” şeklindedir (27). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 8’de gibi gösterilmektedir:

Tablo 8. 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī pú] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

	T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin, tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
6. satır	Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey’in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...

²⁰ Eski Türklerde 伊 [i / yī] şeklindeki ilk karakterin *İ-chih-hsieh Tanhu* (*İ-chih-hsieh*) (EÇTS 356), *İ-li-mu Tanhu* (EÇTS 358), *İ-fa-yü-lü-ti Tanhu* (*Han*) (EÇTS 362), *İ-t’u-yü-lü-ti Tanhu* (*Hsüan*) (EÇTS 363), *İ-ling-shih- chu-chiu Tanhu* (*Chü-ch’e-er*) (EÇTS 364), *İli Kagan* (*Aşina Tumen / Bumin*) (EÇTS 370), *İ-jan Kagan* (EÇTS 375) ve *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (*Basml Başbuğu*) (EÇTS 375); 地 [ti / de] şeklindeki ikinci karakterin *Mou-yü Kagan* (*İl Tutmuş Böğü Kagan*) / *İ-ti-chien* (EÇTS 376-377); 米 [mi / mǐ] şeklindeki üçüncü karakterin *Wu-su-mi-shih* (*Ozmuş ?*) *Kagan* (EÇTS 375); 施 [shih / shī] şeklindeki son karakterin ise *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (*Basml Başbuğu*) (EÇTS 375) ve *Wu-su-mi-shih* (*Ozmuş ?*) *Kagan* (EÇTS 375) adlandırmalarında kullanıldığı görülmektedir.

P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg İtmiş'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edercesine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi?

Değerlendirme ve Sonuç

Eski Türkçe ile Çince arasındaki denklikler, Türk kaynaklarında kaydı bulunmayan ancak Çin kaynaklarında yer alan Türkçe ifadelerin çözümlü için önem arz eden konuların başında gelmektedir. Bu sebeple, iki dilli metinlerin önemi artmakta, bu metinlerdeki eşleştirmeler sayesinde diğer kelimelerin çözümüne yönelik karşılaştırma verileri elde edilebilmektedir.

Köl Tigin bengü taşının Çince yazılı Batı yüzü, Eski Türkçe – Çince denklikleri hususunda veri sunan önemli metinlerden biridir. Başka metinlerde de bu tür ibarelerin geçmesi denklikleri kuvvetlendirecek, belki de bu yönde bazı kuralların ortaya konmasına imkân verecektir. Bu metinde yer alan Türkçe ibarelerin bu bakımdan dikkatle ele alınması gerekir. Şöyle ki Uyгурların bu ilk kağanının unvanı, *Xin Tangshu*'daki Türk Bölümü'nde ve *Zizhi Tongjian*'de *Guduolu Pijia Que Kehan* 骨咄祿毗伽闕可汗 (*Kutlug Bilge Köl Kağan*) olarak (Erkoç 2018: 389) verilmektedir. Bu kağanın adında geçen dört kelimenin Köl Tigin bengü taşının Batı yüzünde geçen Türkçe ibarelerle birebir örtüşmekte olduğu görülmektedir. Benzer bir bakış açısıyla Köl Tigin bengü taşına bakıldığında Çince yazılı batı yüzünde 10 farklı yerde yedi farklı kelimenin kaydedildiği tespit edilmektedir:

- i. 闕 [*ch'üeh / quē*] 'Köl (Tigin)' < EMC *k^huat*, LMC *k^hyat*
- ii. 特勤 [*t'e ch'in / tèqín*] 'Tigin' < EMC *dək-gin*, LMC *thəǰk khin*
- iii. 骨咄祿 [*ku to lu / gǔ duō lù*] 'Kutlug' < EMC *kwəttət-ləwk*, LMC *kut *tut ləwk*
- iv. 可汗 [*k'ei han / kè hán*] 'Kağan' < EMC *k^ha'-yan*, LMC *k^ha' xhan`*
- v. 苾伽 [*pi chia / bì jiā*] 'Bilge' < EMC **bjit gia*, LMC **phjit khia*
- vi. 頡斤 [*chieh chün / xié jīn*] 'Erkin' < EMC *yət-kin*, LMC *xhjiat kin*
- vii. 伊地米施 [*i ti mi shih / yī de mǐ shī*] 'İtmiş' < EMC *?ji- dih- məj'-eiǰ/ei*, LMC *?ji-thi`-mjiaj'-ši*

Çince yüzde *tigin* ve *kagan* dörder, *köl* üç, *kutlug* iki, *bilge*, *erkin* ve *itmiş* ise birer defa geçmektedir. *tigin* kelimesinin dört kullanımından üçü *köl* kelimesiyle birliktedir, dördüncü tektir. *kagan* kelimesi bir yerde *kutlug*, bir yerde *bilge* ile birlikte, iki yerde de tek olarak kullanılmıştır. *kutlug*'un ise ilk kullanımını *kagan*, ikinci kullanımını *erkin* kelimesiyle yapmıştır.

Çince yüzdeki yedi farklı kelime için 16 farklı karakter kullanılmıştır.

Tablo 9. Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzündeki Eski Türkçe Kelimelerin Hece-Karakter Eşleşmesi

HECE	KARAKTER	HECE	KARAKTER	HECE	KARAKTER
bil	苾 [pi / bī] bil(ge)	ka	可 [k'ei / kè] ka(gan)	ş	施 [shih / shī] (itimi)ş
er	贖 [chieh / xié] er(kin)	kin	斤 [chin / jīn] (er)kin	t	咄 [to / duō] (ku)t(luk)
gan	汗 [han / hán] (ka)gan	köl	闕 [ch'üeh / quē] köl	ti	地 [ti / de] (i)ti(miş)
ge	伽 [chia / jiā] (bil)ge	ku	骨 [ku / gǔ] ku(tluk)	ti	特 [t'e / tè] ti(gin)
gin	勤 [ch'in / qín] (ti)gin	luk	祿 [lu / lù] (kut)luk		
i	伊 [i / yī] i(timiş)	mi	米 [mi / mǐ] (iti)mi(ş)		

Tablo 9'dan hareketle Çince karakterlerin daima Türkçedeki bir heceye denk gelmediği ya da dillerin yapısı gereği seslerin değiştiği/uyarlandığı söylenebilir. Tablo 9'dan seslerin türüne ve konumuna bağlı olarak farklı durumlara yönelik veriler bulunabilmektedir:

- i. Eski Türkçede sonu /ş/ ve /t/ sesleriyle biten kapalı heceler Çinceye sonuna bir ünlü eklenerek açılmış ve böylece kelimedeki hece sayısı artırılmıştır. Nitekim *itimiş* kelimesinin son hecesinin sonsesi /ş/'nin gösteriminde Erken Orta Çince döneminden beri Çincenin yapısına uygun olarak sonda bir ünlü kullanılmıştır. Bir diğer kelime olan *kutlug* kelimesindeki ilk hece sonundaki /t/'nin Modern Çinceye bakılarak düştüğü tasarılabılır. Nitekim Çince biçimin ikinci karakterinin LEMC'de bulunmaması dikkate alınmalıdır.

itimiş	伊地米施	miş	米施
	[i ti mi shih / yī de mǐ shī]		[mi shih / mǐ shī]
	EMC ?ji- dih- mej'-eiǎ/ei		EMC mej'-eiǎ/ei
	LMC ?ji-thi'-mjiaj'-şi		LMC mjiaj'-şi

kutlug	骨咄祿	kut	骨咄
	[<i>ku to lu / gǔ duō lù</i>]		[<i>ku to / gǔ duō</i>]
	EMC <i>kwəttət-ləwk</i>		EMC <i>kwəttət</i>
	LMC <i>kut *tut ləwk</i>		LMC <i>kut *tut</i>

ii. Eski Türkçede sonu /l/, /r/ sesleriyle biten kapalı heceler Erken Orta Çince'den itibaren zayıf bir /t/ sesine dönüşerek Modern Çinceye gelindiğinde düşürülmüştür. Örneğin *bilge* ve *erkin* kelimelerinde ilk hece sonundaki, *köl* kelimesinde ise sonsesteki /l/ ve /r/ sesleri düşmüş ve kapalı olan hece Çincenin yapısına uygun olarak açık hâle getirilmiştir.

bilge	苾伽	bil	苾
	[<i>pi chia / bì jiā</i>]		[<i>pi / bì</i>]
	EMC <i>*bjit gia</i>		EMC <i>*bjit</i>
	LMC <i>*phjit khia</i>		LMC <i>*phjit</i>
erkin	頡斤	er	頡
	[<i>chieh chin / xié jīn</i>]		[<i>chieh / xié</i>]
	EMC <i>ɣet-kin</i>		EMC <i>ɣet</i>
	LMC <i>xhjiat kin</i>		LMC <i>xhjiat</i>
köl	闕	köl	闕
	[<i>ch'üeh / quē</i>]		[<i>ch'üeh / quē</i>]
	EMC <i>k^huat</i>		EMC <i>k^huat</i>
	LMC <i>k^hyat</i>		LMC <i>k^hyat</i>

iii. Eski Türkçede sonu /g/ sesleriyle biten kapalı heceler de Modern Çince'de düşürülmüştür. Ancak sonseste /g/ sesini bulunduran *kutlug* kelimesinde bu gelişmenin Geç Orta Çince'den sonraki bir dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

kutlug	骨咄祿	lug	祿
	[<i>ku to lu / gǔ duō lù</i>]		[<i>lu / lù</i>]
	EMC <i>kwəttət-ləwk</i>		EMC <i>kwəttət-ləwk</i>
	LMC <i>kut *tut ləwk</i>		LMC <i>kut *tut ləwk</i>

iv. Eski Türkçede sonu /n/ sesiyle biten kapalı heceler Çincenin yapısına uygun olarak Erken Orta Çince döneminden beri korunmaktadır. Nitekim *kagan*, *tigin* ve *erkin* kelimelerinde sonsesteki /n/ Çincenin yapısına uygun olarak korunmuştur.

kagan	可汗	gan	汗
	[<i>k'ei han / kè hán</i>]		[<i>han / hán</i>]
	EMC <i>k^ha'-yan</i>		EMC <i>yan</i>
	LMC <i>k^ha' xhan`</i>		LMC <i>xhan`</i>
tigin	特勤	gin	勤

	<u>[t'e ch'in / t'èqín]</u>		<u>[ch'in / qín]</u>
	EMC <i>dək-gin</i>		EMC <i>gin</i>
	LMC <i>thəðk khin</i>		LMC <i>khin</i>
	韻斤		斤
erkin	<u>[chieh chìn / xié jīn]</u>	kin	<u>[chìn / jīn]</u>
	EMC <i>yet-kin</i>		EMC <i>kin</i>
	LMC <i>xhjiat kin</i>		LMC <i>kin</i>

v. Eski Türkçe hecelerın ses bakımından Çince denklere bakıldığında ünlülerde belirgin bir farklılık görülmemele birlikte, kalın sıradan bir kelime olan *kagan*'ın ilk hecesinin Çinceye 可 [k'ei / kè] şeklinde ince ünlülü; ince sıradan bir kelime olan *bilge*'nin ikinci hecesinin de Çinceye 伽 [chia / jiā] şeklinde kalın ünlülü geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Ayrıca *itimiş* (< 地 [ti / de]) ve *tigin* (< 特 [t'e / t'è]) örneklerinden hareketle [-ti-] hecesinin iki farklı karakterle karşılandığı görülmektedir. Özellikle *tigin/tegin* yorumları da bu kelimedede kapalı e sesinin işaretlerine bağlıdır.

vi. Eski Türkçe hecelerın ses bakımından Çince denklere ünsüzler üzerinden bakıldığında özellikle yukarıda bahsedilen /l/, /r/, /g/ seslerinin düşmesi dışında, *bilge* kelimesinin önsesinde *b > p/b* (苳 [pi / bì]), ikinci hecesi başında *g > ç* (伽 [chia / jiā]); *kagan* kelimesinin ikinci hecesi başında *g > h* (汗 [han / hán]), *erkin* kelimesinin ikinci hecesi başında *k > ç* (斤 [chin / jīn]) değişimleri görüldüğünden; *itimiş* kelimesinde de önseste bir /y/ türemesi (伊 [i / yī]) olduğundan bahsedilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada kısaca bahsedilen denkliklerin kurulması, elbette uzun ve hacimli çalışmaları da beraberinde getirecektir. Bu ve buna benzer yaptığımız/yapacağımız çalışmalardaki temel amacımız ise, bu yöndeki gelişmelere katkıda bulunmaktır.

Kısaltmalar

- AD = Karlgren 1973.
BCSD = Hirakawa 1997.
DCBT = Soothil.
EÇTS = Yıldırım 2010.
EDOC = Schuessler 2007.
G = Gabelenz 1892.
LEMC = Pulleyblank 1991.
O = Orkun 1994.

R	= Radloff 1895.
S	= Schlegel 1892.
T	= Taşağıl 2003.
Y	= Yalınkılıç 2013.

KAYNAKLAR

- Akar, Ali. *Kül Tigin Yazıtı*. Ötüken Yayınları, 2022.
- Alyılmaz, Cengiz. *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Kurmay Yayınları, 2005.
- Alyılmaz, Cengiz. “Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı?” *Bezgek Yabancı-lara Türkçe Öğretimi Dergisi*, c. 2, no. 1, 2023, ss. 1-31.
- Aydın, Erhan. “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri.” *TDAY-Belleten*, c. 2011-2, no. 5, 2011, ss. 26.
- Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtları. Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. Bilge Kültür-Sanat, 2017.
- Barutçu, Sema. “Kül-tigin mi, Köl-tigin mi?” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c. 22, 1983, ss. 101-104.
- Bazin, Louis. “Kül Tegin mi Köl Tegin mi?”, Çeviren Ebru Kabakçı, *Dil Araştırmaları*, no. 19, 2016, ss. 209-214.
- Berta, Árpád. *Sözlerimi İyi Dinleyin. Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaş-tırmalı Yayını*. Çeviren Emine Yılmaz, Türk Dil Kurumu, 2010.
- Boodberg, Peter A. “The Language of the T'o-Pa Wei” *Harvard Journal of Asiatic Studies*, c. 1, no. 2, 1936, ss. 167-185.
- Ekrem, Erkin. “Nomgon Yazıtı’ndaki Kutlug Kagan’ın Kimliği Meselesi.” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 35-54.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh, 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâtî't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu, 2014.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*. 2008. Hacettepe Ü, Yüksek lisans tezi.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. “Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları.” *18. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Türk Tarih Kurumu, 2018, ss. 379-402.
- Hao, Chen. *A History of the Second Türk Empire (ca. 682-745 AD)*. Brill, 2021.
- Hirakawa, Akira. *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. The Reiyukai, 1997.
- Karlgren, Bernhard. *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Ch'eng-Wen, 1973.
- Kasai, Yukiyo. “Die alttürkischen Wörter aus Natur und Gesellschaft in chinesis-chen Quellen (6. und 9. Jh.). Der Ausgangsterminus der chinesischen Transkription *tū jué* 突厥”. “Die Wunder der Schöpfung”. Mensch und Natur in der türksprachigen Welt. Editör Brigitte Heuer, Barbara Kellner-Hein-kele, Claus Schönig. Ergon Verlag Würzburg, 2019, ss. 81-141.

- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu, 1994.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları.” *III. Türkiyat*, 2011, ss. 629-640.
- Ölmez, Mehmet. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük*. BilgeSu, 2012.
- Özkan Nalbant, Bilge. “Kür/Kül ‘Cesur, Kahraman’ Sözcüğü Üzerine.” *Türkbilig*, no. 35, 2018, ss. 155-164.
- Pulleyblank, E. G. *Lexicon of reconstructed pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC, 1991.
- Radloff, Wilhelm. *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1985.
- Ramstedt, Gustav J. “Alte türkische und mongolische Titel.” *Journal de la Société Finno-ougrienne*, no. 55, 1958, ss. 59-82.
- Saito, Shigeo. “‘Ashina Kantoku Tomb’ çevirisi Üzerine Notlar: Tang Xian’ın Yönetimi Altındaki Türk Grubunun Doğası”. *İç Asya Dilleri Üzerine Çalışmalar*, no. 26, 2011, ss. 1-38. [Japonca/ 齊藤茂雄 (2011). “突厥「阿史那感德墓誌」訳注考: 唐羈縻支配下における突厥集団の性格”. *内陸アジア言語の研究*, 26, 2011, ss. 1-38].
- Schlegel, Gustaaf. *La Stèle Funéraire du Teghin Giogh et ses Copites et traducteurs Chinois, Russes et Allemands*. Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa, 1892.
- Schuessler, A. *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. University of Hawai’i Press, 2007.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Kül Tigin mi-Köl Tigin mi?” *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, ss. 129-133.
- Soothill, William Edward; Hodous, Lewis. *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*. Routledge, 2014.
- Şirin, Hatice. *Kül Tigin Yazıtı, Notlar*. Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu, 2016.
- Şirin, Hatice. *Kül Tigin Yazıtı. Notlar*. Bilge Kültür-Sanat, 2019.
- Taşagıl, Ahmet. “Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında.” *Avrasya Etüdüleri*, 2003, ss. 3-24.
- Taşagıl, Ahmet. “Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında”. *Belleten*, c. 68, no. 252, 2004, ss. 403-422.
- Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu, 2010.
- Temir, Ahmet. “Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları İle İlgili Tartışmalar Üzerine”. *Şükri Elçin Armağanı*. Editörler Umay Günay, Abdurrahman Güzel, Dursun Yıldırım, Hacettepe Üniversitesi, 1983, ss. 293-296.

- Von Der Gabelentz, Georg. "Traduction allemande de l'inscription chinoise de la stèle en honneur du Tégghin Giogh par Georg von Der Gabelentz." *Schlegel, Gustaaf. La Stèle Funéraire du Teghin Giogh et ses Copites et traducteurs Chinois, Russes et Allemands*. Helsingissä: Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa, 1892, ss. 51-57.
- Vovin, Alexander. "Once Again on The Etymology of The Title *qaγan*." *Studia Etymologica Cracoviensia*, c. 12, 2007, ss. 177-187.
- Yalınkılıç, Tuba. "Kül Tigin Yazıtının Çince Metni ve Tercümesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 2, no. 2, 2013, ss.79-85.
- Yıldırım, Kürşat. *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük. Hun, Tabgaç, Gök-Türk, Uygur ve Çin Hükümdarları Listesi İlavesiyle*. Otopsi, 2010.
- Yıldız, Hüseyin. "Türk Bengü Taşlarına Göre 'Kağan' Üzerine Notlar." *Çelebi*, c. 2, no. 5, 2021, ss.141-155.
- Yıldız, Hüseyin. "Eski Türk Yazıtlarında İki Dillilik." *Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı*. Editörler Hasene Aydın, İbrahim Karahancı, Efe Akademi, 2022, ss. 561-567.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.